

Sprogsaken som frihetsproblem

Taler

J.B. Hjort

Dato

17 oktober 1959

Sted

Oslo Riksmålsforening

Omstendigheter

Foredrag

1 Advokat og filolog

Jeg er forberedt på det spørsmål: Hva i all verden har en advokat med sprogsaken å gjøre? Den hører da til filologenes departement og er undergitt deres «vitskapelege gransking», som det heter Språknemndas mandat.

Jeg vil våge den formastelige påstand, at de vanlige filologer - disse «venner av ord» - kanskje er de som har minst forutsetning for å ha med sprogsaken å gjøre. For et rikssprog er ikke i første rekke en samling av gloser, likesålidt som en symfoni er en samling av toner eller Trondhjems domkirke en samling av sten. Et sprog er likesom symfonien og domkirken et levende kunstverk, mere eller mindre storslagent og fullkomment. Og likesom pianostemmeren ikke har de største forutsetninger for å komponere symfonien eller steinkjørerer for å bygge en domkirke, således har heller ikke filologen som ordsamler de største forutsetninger for å si hvorledes det norske sprog bør utvikle seg. «De tenker», sier Hamsun om filologene «på sproget som ord, men sproget er ånd».

«Grammatici sunt custodes, non auctores,» filologene er voktere av sproget, ikke opphavsmenn. Det er nok å lese en rekke av de ledende filologers egne skrifter for å forstå det. Det er ofte noe besynderlig dødt over deres stil.

Og hva den «vitskapelege gransking» angår, er det fristende å sitere Mark Twain: «Det er noe besnærende ved det som kaldes vitenskap. Ved å investere en smule faktum, får man et storartet utbytte i form av gjetning». I vår tid anvendes ordet vitenskap ofte, som magisk middel overfor den godtroende almenhet, for å få den til å holde opp å tenke, - så også her.

30 For det levende sprog og vitenskap har lite med hverandre å gjøre. Et sprog blir til ved kunst og ikke ved vitenskap. Ved vitenskap kan man til en viss grad se bakover og registrere, hvorledes kunstverket, sproget, ble til i fortiden, men ikke hvorledes det skal bli i fremtiden.

35 For kunst blir til, som de gamle grekere sa, når folk er besatt av demoner, og det bør vitenskapsmenn ikke være. Og det sprogsaken gjelder, er ikke fortidens sprog, men fremtidens.

Goethe sier det slik om det levende sprog: «Die Sprache bleibt ein reiner Himmelshauch, empfunden nur von stillen Erdensöhnen.» Sett på denne måte
40 - og hvem vil belære Goethe om sprog - er sproget noe som oppfattes og læres av den som har evnen til å lytte. Da Shakespeare begynte å skrive, fant han et veldig råstoff, ikke i samlinger som forgjengere av filologer hadde samlet, men i det, som det alminnelige folk hadde skapt. Men summen av dette var ikke et rikssprog. Shakespeare lånte fra handelsmenns, juristers og teologers sprog, fra
45 marinens og hærens sprog, fra embedsmenns og tåpers sprog, og summen av alt dette ble under hans kunstneriske hånd engelsk sprog, et sprog som senere slektledd kunne bygge på.

Og så kommer det til: I vår tids sprogdebatt fortaper debattantene seg i gloser og gramatikk. Skal det hete «solen», «sola» eller «soli»? Skal det hete «sne» eller
50 «snø», «gulv» eller «golv»? Skal «knekke» bøyes «knekket», «knekte» eller «knakk»? Alt dette er på siden av saken. Saken er: Hvem skal bestemme om det skal hete del ene eller det andre? Og det er ikke et filologisk problem, det er et rettsproblem.

55 Og da er juristen straks inne i bildet.

Juristen og sproget

60 Det er to grunner til at en jurist idag må interessere seg for sprogsaken.

Den første er, at sproget er hans våpen og verktøy. Kjennskapet til norsk er derfor den viktigste forutsetning for hans yrke. Et inngrep i hans sprog er å tvinge ham til å kjempe med utjenlige våpen, å arbeide med ukjent verktøy.

65 Den annen er, at sprogsaken i Norge idag er blitt et frihetsproblem. Med

hvilken rett vil Staten tvinge folk til å tale og skrive anderledes, med hvilken rett vil den på dette område skille mellom landsmenn, erstatte morsmål med statsmål?

Jeg skal se nærmere på disse to grunner, for det er alltid en fordel å tale på grunnlag av faglig erfaring.

Den første var, at sproget er vårt verktøy. Det er ellers et rimelig krav, at en fagarbeider må få ha sitt verktøy i fred.

I engelsk juridisk litteratur er det skrevet adskillig om «the Art of Advocacy» og herunder om hvilke kvalifikasjoner en god advokat må ha. Blant disse kvalifikasjoner fremhever alle forfattere kjennskapet til det engelske sprog som den aller viktigste. Som et eksempel nevner jeg en uttalelse av den nuværende dommer og tidligere ledende advokat Lord Normann Birkett:

«Vårt morsmål er for de fleste av oss vårt eneste uttrykksmiddel. Det er uundværlig for mange av våre dypeste og varigste gleder i dagliglivet. Og i vårt arbeide er det av største betydning at vi mestrer det så godt som overhodet mulig». Og videre: «For å kunne øse av veltalenhetens kilde, må man først og fremst mestre sitt morsmål. Man må kjenne det instrument man skal bruke. Det består av ord, ord og atter ord, som man må kjenne betydningen av, bruken av og virkningen av, for å kunne bruke det rette ord på det rette sted.»

Det er ved hjelp av ord vi utfører vårt arbeid, enten vi lager kontrakter og testamenter eller vi plederer for rettene. Og våre feil på dette område, det urette ord, går ikke i første rekke ut over oss selv, men over våre stakkars klienter. Hvor mange prosesser skylder ikke et uheldig ordvalg i et testamente eller i en kontrakt sin tilblivelse? Hvor ofte kan ikke det rette ord i et forsvar redde den tiltalte? Og vårt sprog må være slik, at vi kan tale til alle slags mennesker og få kontakt med dem.

Ord og tanke

Nu er jo et ord ikke annet enn en manifestasjon av en tanke. Den presise tanke må uttrykkes i et presist ord, hvis tanken skal meddeles til andre. Og under talen må tanken flyve foran ordet. Men hvis ordet ikke kommer spontant, som et ubevisst uttrykk for tanken, hvis glosebok og læreboknormal klemmer seg inn

mellom tanke og ord, da blir det spontane borte. Da går det også ut over innholdet av den meddelelse man vil gi.

- 110 Derfor kan kun ytterst få uttrykke seg presist om innviklede emner i flere sprog. De aller fleste, som har behov for å uttrykke seg presist, kan kun gjøre det noenlunde tilfredsstillende i det sprog de kaller sitt morsmål. Og kun et mindretall kan uttrykke seg tilfredsstillende i høyere tale, selv i sitt eget sprog. Hvorfor har Hamsun nesten forhekset en hel generasjon av etterfølgende
- 115 skribenter hvor det gjelder sprog og stil? Fordi han på dette område var en av de benådede få. For sprog er kunst, og kunsten er lang og livet alt for kort.

- Kunstneren Beethoven, som også kunne skrive, aner det når han sier: «Det finnes øyeblikk hvor jeg finner, at sproget ennå ikke er blitt til noen verdens
- 120 ting». Kanskje har han tenkt på, at sproget, hvis det var godt og rikt nok, også burde kunne uttrykke tankene i hans symfonier. Det er en idé, som gir veldige perspektiver og en idé som burde mane oss til anstrengelser for å fullkommengjøre sproget som uttrykksmiddel for våre tanker og følelser.

- 125 I forhold til dette krav om kvalitet og rikdom i sproget er hensynet til glosenes nasjonalitet uten betydning.

- Jeg skal gi et praktisk eksempel fra mitt eget fag. Verbet «bevis» heter på engelsk «prove» og substantivet «proof» er det fulle bevis. Ved siden av dette
- 130 ord har man i engelsk også substantivet «evidence», som er det enkelte bevis, f. eks. en vitneforklaring. Men ofte vil det bli sagt om forklaringen, at den er nok «evidence» men ikke «proof». Begge ord er av latinsk opprinnelse. Forsøk å oversette dem. Vi bruker sløvt ordet «bevis» eller målmennene «prov», både om det enkelte bevismiddel og om det fulle bevis. Det er et eksempel på at våre
- 135 forgjengere ikke har tenkt klart nok og derfor ikke har hatt behov for distinksjonen. Tenk om målfolk og riksmålsfolk kunne bli enige om, at «bevis» var «evidence» og prov» var «proof». Da ville vi ha beriket vårt sprog.

- Men tilbake til det at de aller fleste snaut nok kan uttrykke seg klart i ett sprog.

- 140 Albert Schweitzer, som er vokset opp i Alsace hvor folk fra barnsben av taler både fransk og tysk, har sagt, at selv slike folk bare har ett sprog når det kommer til stykket. Når de skal be til Gud eller de skal regne, bruker de sitt egentlige sprog. Under krigen prøvet den engelske kontraspionasje derfor alltid å avsløre

sprogmektige spioner ved å la dem regne på engelsk. Til disse to ting, som kun kan utføres godt på ens egentlige sprog, vil jeg som advokat føye til en tredje ting, det å prosedere. Det kan man også kun i ett sprog, hvis det virkelig skal være godt.

150

Jeg har selv lært tysk som barn. Jeg innbilte meg derfor, at jeg talte tysk like godt som norsk. At denne innbildning var feilaktig fikk jeg bevis for under krigen. I en alminnelig samtale, som ikke er noen ildprøve, kunne en alminnelig tysker ikke høre at jeg var nordmann, men da jeg måtte virke som norsk forsvarer ved tyske krigsretter, fikk jeg merke, at norsk var mitt egentlige og eneste sprog. Disse forsvareroppdrag var vanskelige. De gjaldt landsmenns liv eller frihet. De tyske dommere var vare og nærtagende, det kunne gå ut over klienten. For overhodet å kunne gi uttrykk for mine tanker i en noenlunde adekvat form, for å kunne passe sproglige nyanser og finesser, for å kunne finne det rette ord til rette tid, måtte jeg før en slik sak gå et par dager for meg selv og tenke alle mine tanker på tysk. Jeg måtte så å si geare min hjerne inn på tysken som uttrykksmiddel. Allikevel ble det mangelfullt og jeg sa ofte til meg selv: Gid jeg hadde kunnet si dette i mitt eget sprog. Og dog kunne jeg tysk langt bedre enn en vanlig norsk riksmålsstudent kan landsmål, eller landsmålsstudenten riksmål.

165

Jeg nevner dette for å vise, at fordringsfull tale, som motsetning til kafeprat eller selskapssnakk, er et uhyre komplisert instrument. De fleste har mere enn nok med å lære seg ett eneste sprog som grunnlag for slik tale, og det må læres hele livet. Ingen er født med det: Opplæringen slutter ikke med skolen. Svært mange lærer det aldri. De har ikke store krav eller behov hvor det gjelder sprog. Derfor mener jeg, at selvom en riksmålselev bør kunne lese landsmål og en landsmålselev riksmål, bør det ikke kreves, at noen av dem skal kunne skrive det annet mål, for det kan de aldri, hvis man med skrive tenker på mere enn det å forfatte departementale «skriv». Kravet leder bare til, at de ikke lærer noe mål ordentlig.

Enhver sprogpolitikk medfører forvirring og usikkerhet på dette område. Den konsentrerer seg ikke alvorlig omkring den vanskelige oppgaven å lære barnet å tenke klart og differensiert, godt norsk. Den legger mere vekt på sidehensyn enn på dette hovedformål. Politikken blir da et brutalt inngrep i de folks arbeidsutfoldelse, som skal ha sproget som sitt verktøy. Det kan bare sammenlignes med et krav om at en finmekaniker skal utføre fullgodt arbeide

180

185 med uvant og klumpet verktøy.

Vår sprogpolitikk har utvilsomt skapt slik forvirring.

Å tale eller å prate

190

Jeg er lærer i prosedyre på offentlige kurser for juridiske kandidater og jeg har endel erfaring her.

195 Nu skal vi først ta i betraktning, at det å tale - som motsetning til det å prate - er ikke en legemsøvelse som synes å ligge naturlig til rette for nordmenn. Antagelig krever taleferdighet hos en nasjon lang tradisjon, kanskje helst i byer. Vår tradisjon er iallfall kort. Den gjennomsnittlige nordmann hører derfor med mistillit på den som taler godt, for ham er det nesten noe upålitelig i slik tale og omvendt noe troverdig i stotring og stamming. Og den som taler her i landet
200 føler lett, at talen er en slags ekshibisjonisme, som bra folk ikke innlater seg på. Når det tales, gjøres det derfor med flid helst så ordinært og ubemerkbart som mulig. Lytt i radioen på stortingsdebattene. Nivået er oratorisk sett, sørgelig lavt, og ingen synes å merke det.

205 Det samme gjelder forresten også i stor utstrekning sakførerne, for det er lenge siden retorikk var et tvunget fag ved Universitetet. Sammenligner man her nordmannen med en gjennomsnitts italiener, som elsker å tale og som vurderer høyt en annens gode tale, ser man den enorme forskjell i utgangspunktet.

210 Vi ser altså, at den vordende norske sakfører starter med en slags nasjonal handicap. Han liker igrunnen ikke å tale slik at han eksponerer seg, men hans yrke fordrer av ham at han skal tale.

215 Så kommer da vår sørgelige sprogpolitikks resultater til. Jeg har på disse kurser stadig konstatert usikkerhet med hensyn til riktig valg av ord, slurv med adjektiver og adverbier, valg av de mest pregløse og banale ord, ubekjennskap med eller uriktig bruk av vanlige fremmedord, falske metaforer o. s. v., o. s. v.

220 I og med at advokatur bør være kunst vil det forstås, at opplæringen i morsmålet ikke gir den vordende kunstner det gode verktøy eller nødvendig kjennskap til hvorledes verktøyet skal brukes. De som holder på vår offisielle sprogpolitikk svarer til dette, at ungdommen i andre land også taler og skriver dårligere enn

225 sine fedre og de henviser til undersøkelser ved utenlandske universiteter. Men
hvis man tenker over dette, beviser det i beste fall ikke mer enn at sprogsansen
internasjonalt er i nedgang. Og da må det være klart, hvis man vil stanse denne
nedgang, at man ikke ytterligere må vanskeliggjøre opparbeidelsen ved
sprogpolitikk. Det er all grunn til å tro at norsk ungdom står enda svakere på
230 ekstra nedgang i Norge skyldes den forvirring som sprogpolitikken har skapt.

Selv i yrker som ikke er så sprogkrevende som vårt, klages det over de unges
mangelfulle kjennskap til og bruk av morsmålet. Forleden klaget rektor ved Oslo
tekniske Skole over at så mange ansøkere fallt igjennom eller bare til nød slapp
235 inn på grunn av dårlige norskkarakterer.

Det er fristende å sitere Churchill her. Han sier i «My early Life»: «Først skulle
alle lære engelsk. Senere ville jeg la de flinkeste få lære latin, som en ære og gresk,
som en nåde. Men det eneste jeg ville straffe dem for, var for ikke å kunne sitt
240 morsmål. Og jeg vil straffe dem hårdt for det».

Det kan man si i England, hvor elevene få anledning til å lære «the King's
English», et sprog som det ikke står strid om, som bare en doven engelskmann
ikke lærer, og det bør han straffes for.

245

Men hvem burde man straffe hos oss? Jeg vet det, men leserne kan finne det ut
selv.

Elevene, stakkar, er vokset opp i forvirring, med flere parallelle former for norsk,
250 med kamp om gloser, med sniking for lærere som f. eks. premierer radikale
former og gir røde streker for moderate, m.a.o. under slike forhold som
skolebarn ellers bare har i land, hvor de tvinges til å lære et fremmed sprog. Et
sprog som læres på denne måte, læres ikke av kjærlighet, men av frykt. Og da
sabotasjen er den svakes våpen, saboteres selv det gode i det nye. Personlig skulle
255 jeg gjerne stundom bruke ordet «høve». Men det kan ikke falle meg inn å gjøre
det idag, fordi ordet er blitt en slags prøve på loyal innstilling til den offisielle
sprogpolitikk. Sier jeg «høve», da har jeg en ubehagelig følelse av å ha gitt
statsnorsken lillefingeren, det er som en liten karakterbrist å bruke det. Ordet
skal påtvinges en, og en fri mann bør ikke bøye seg for tvang.

260

Av denne grunn er jeg ikke i tvil om at det som har hendt i sprogsaken siden

1938 har bidratt vesentlig til å forsinke en naturlig «oppnorsking» - for å bruke denne glose - av vårt sprog. Det vi gjerne ville latt opp i frihet, det vil vi ikke ta opp i tvang.

Opplæringen i norsk er grunnlaget for all annen opplæring i skolen. Fra den sprer usikkerheten seg videre til andre fag. Det leder til dårlig disiplin og til at dårlige lærebøker som er servile mot sprogpolitikken lettere godkjennes enn gode bøker, hvis forfattere har mere sans for sammenhengen mellom ånd, stil og holdning. Lyder Sagen hadde det mål for norskopplæringen, at elevene skulle lære sit morsmål «lydelig, tydelig og prydlig». Det er innlysende at dette virket disiplinerende, langt ut over faget norsk.

Lov og sprog

Jeg har vandret et stykke bort fra problemet juristen og sproget og jeg skal vende tilbake til det.

Vi støter også på sprogvanskeligheter i lovene. I Stortinget har de den praksis at vedkommende lovkomité redigerer lovene i den sprogform den foretrekker. Nu er jo ikke enhver stortingsmann også en god sprogmann og det er i seg selv vanskelig nok å skrive en klar og god lovtekst. Hvis departementet har skrevet lovteksten i proposisjonen på riksmål eller på landsmål, kan det hende at lovteksten i komiteens innstilling til Odelstinget blir skrevet på det motsatte mål, eller på et bastardmål av dem begge. Disse lover blir da gjerne stilistisk sett skrevet i vanlig kansellistil, som i og for seg er en presis stil for den slags arbeider. Stilen blir så fiffet opp med en del nasjonale ord som «løyve» og «omsyn», og man får et produkt som stilmessig sett kan sammenlignes med Frognerseteren, en schweizervilla utstyrt med nasjonale dragehoder. Det volder stundom advokater og dommere det største besvær å finne ut hva lovgiveren egentlig har ment.

Nu skrives jo lover for å skape klarhet om et forhold av rettslig interesse. Og det burde være en selvsagt ting, at kravet til entydig klarhet er det viktigste ved en lov. Om loven er uttrykt på riksmål eller landsmål eller engelsk er et senere hensyn. Det er galt at ofre kravet til klarhet til fordel for sproglige forkjærligheter eller fordommer. For derved tvinges de stakkars parter som rammes av loven, lett ut i ubehagelige og kostbare prosesser for å få vite hvor de står.

På denne bakgrunn vil jeg hevde at chansen for å få en klar lov er større hvis loven skrives på riksmål enn på landsmål, alene av den grunn at lovtradisjonen er eldre på riksmål enn landsmål, at storparten av den juridiske litteratur og all domspraksis av betydning er på riksmål. Tilsvarende er chansen for klarhet større når loven skrives på det gamle landsmål enn på samnorsk, dels fordi dette landsmål ble skapt av en sprogkunstner som Ivar Aasen og har en betydelig litteratur å vise til, og dels fordi samnorsk ikke bare mangler alt dette, men dertil ikke selv gir veiledning om hva som er korrekt samnorsk.

Ser vi på sproget som det nødvendige tekniske instrument for den juridiske tanke, vil det forstås, at klussing med instrumentet kan gi ulykkelige resultater.

Sett på denne måten er sproget således en sak av viktighet for de yrkesutøvere som har sproget som sitt viktigste verktøy, blant disse advokater og dommere og gjennom dem for de ulykkelige klienter som skal være forsøkskaniner, når lovtekstene skal oppklares i prosessen.

Sprogsaken og friheten

Mitt annet argument for at jeg som jurist formaster meg til å tale om sprogsaken er, at sprogsaken i Norge også på annen måte er blitt et frihetsproblem.

Vi har idag den forunderlige situasjon, som man ellers bare kjenner fra undertrykte land, at makthaveren påtvinger folk et nytt sprog som folk helst ikke vil ha. Det gjøres hos oss riktignok ikke av en fremmed makt, men av våre egne såkalte «styresmakter». Men det gjør igrunnen saken bare værre. For av en fremmed kan man kanskje ikke vente noen forståelse, men av sine egne landsmenn burde man kunne regne med rimelig behandling.

Riksmålsfolk vil ikke ha det nye sprog, de virkelige landsmålsfolk vil heller ikke ha det, og tilsammen er disse to flokker i sikkert flertall i nasjonen. Hvorledes kan det da gå for seg i et folk som hevder å være demokratisk regjert?

Jeg tror det skyldes særlig tre ting: For det første den hovenhet og maktbrynde som dessverre er blitt et nokså karakteristisk trekk hos de styrende i vårt land i årene efter krigen. For det annet en besynderlig passivitet hos den alminnelige mann. For det tredje, at folket aldri er gitt anledning til å ytre seg om dette

viktige spørsmål.

La meg se på hver av disse ting.

345 De to første, maktbrynden og passiviteten. Den schweiziske historiker Jacob Burckhardt har sagt: «Et folk går i krig, for å kjempe mot et onde, men i løpet av krigen erverver det selv det onde det drog ut for å bekjempe». Derfor har vi på det økonomiske område sett at de land som drog inn i krigen, også for å bekjempe den egoistiske tyske statsdirigerte økonomi, drog ut av krigen idet de
350 selv var blitt smittet av en slik økonomi. De har hatt de største vanskeligheter med å kvitte seg med den igjen. Omvendt har vi sett at Tyskland, som også drog i krigen for å bekjempe det de der kalte den angloamerikanske liberalkapitalisme, endte med at annektere den og har distansert sine motstandere på det som skulle være motstandernes hjemmebane.

355 På samme måte er det på det område vi her har for oss. Vi drog også i krig for å bekjempe det tyske statsdiktatur, den tyske forakt for den enkelte frie mann. I en samtale med Hermann Rauschning sa Adolf Hitler: «Mot den kristne lære om den enkelte menneskesjels uendelige verdi, setter jeg hensynsløst og
360 fullkommenhet tydelig en annen frelseslære, - den som hevder individets intethet og ubetydelighet overfor den dennesidige udødelighet som nasjonen er bærer av». Vi kom ut av krigen med en uhyggelig styrket nasjonalisme og statsmakt, med enevoldsinnstilte makthavere og med en tilsvarende ringeakt for den enkelte mann som ventes å skulle underkaste seg, uansett hva som
365 befales.

Under krigen sa vi: «Vi nordmenn er frie menn og vi forakter dere tyskere som finner dere i alt det, som deres makthavere bestemmer for dere». Vi sa, at vi aldri ville ha funnet oss i slike frihetsinnskrenkninger. Etter krigen ser vi, at vi
370 nordmenn er omtrent like så «einverstanden», som tyskerne var og at protestanter og opprørere nesten er en utdødd rase. Jeg fristes til i erindring om Kringkastingens tanter, å føye til: iallfall blant mannfolkene.

Vi tar med rørende takk imot det vi får. Vi glemmer at Statens penger er våre
375 penger, at statsråder, stortingsmenn og byråkrater ikke er våre herrer, men våre tjenere.

Når vi er så takknemlige og så glemsomme, er det ikke rart, at vi med

380 tålmodighet finner oss i, at Staten bestemmer hvordan våre barn - som dog vi og
ikke Staten har avlet - skal tale og skrive. «De lovlige styresmaktene» har tenkt
og bestemt for oss. Dermed holder vi opp å tenke. Vi finner oss i det, uten å
stille oss det viktige spørsmål: Har de moralsk rett til det, selvom de har makt til
det? Er de ikke her gått over streken? Og hvis de ikke har moralsk rett, er det
385 ikke da eiendommelig, at netopp en regjering av Arbeiderpartiet under
henvisning til «de lovlige styresmakter» vil stagge folket? Det var dog engang en
tid, da Arbeiderpartiet talte åpent om «å marsjere tvers igjennom lovene», hvis
det var nødvendig for å fremme partiets moralsk berettigede krav. Denne
maktbrynde fra Statens og denne passivitet fra vår side er de to første grunner.

390

Den tredje er, at makthaverne i sin forakt for oss aldri har gitt oss anledning til
på en forsvarlig måte å uttale oss om saken. I Tyskland sa de: «Der Führer denkt
für uns,» og vi ringeaktet tyskerne for det. Hos oss sier vi «Stortinget har
bestemt det» og vi er «lojale» og holder munn.

395

For det første er det etter Grunnloven et høyst tvilsomt spørsmål om Stortinget
i vanlig plenumsbeslutning kan vedta en læreboknormal, med et innhold som
virker som en materiell lov. Men jeg skal ikke gå inn på det.

400 For det annet er der, i samlivet mellom en makthaver og hans undergivne visse
grenser, som ikke bør overskrides i en demokratisk stat. Vi ville finne det utålelig
om Staten bestemte hvaslags dress våre barn skulle ha på seg, hvor ofte vi skulle
gi dem kjøttkaker til middag og om vi skulle gi dem sykkel. Er det da ikke langt
mere utålelig når Staten, selv om den har makt til det, bestemmer hvordan våre
405 barn skal tale og skrive korrekt norsk? Er det ikke et større inngrep, å trekke et
skille mellom foreldre og barn i et så viktig område som sproget? Det er ingen
innvending mot dette, at barn av illitterære foreldre må lære mere av sproget enn
barn av litterære. Det er ikke anderledes enn at barn fra byen måtte lære mere
om husdyrhold enn barn fra landet. Og det illitterære er idag sandelig ikke noen
410 classesak. Også den økonomiske overklasse er idag ofte illitterær. For å unngå
misforståelser presiserer jeg på ny, at det er forskjell på å tale og å prate. Prate får
enhver gjøre som best han kan, men det å tale må, som det å skrive, læres.

415

Men skulle Staten overveie å gå til et slikt skritt burde det i en demokratisk stat
være selvsagt, at Staten sa til seg selv: Vi må da først spørre folk hva de vil ha.

Hvorfor blir folket ikke spurt?

420 Det gjør Staten ikke hos oss, den tenker for oss og bestemmer så, til vårt
angivelige beste, for vi vet jo ikke selv, hva som er best for oss. Derfor får vi
ingen folkeavstemning, enda det er blitt krevet. De var langt mere demokratiske
dengang det ble holdt folkeavstemning om forbudet. Allikevel er brennevin en
liten sak i forhold til sprog.

425

Men, sier politikerne, dere har da fått stemme ved stortingsvalget.

Ja, det har vi. Men hvordan foregår det? Først har vi de organiserte partier som
utenom vår forfatning har all dominerende innflytelse. Det er ikke lett å få valgt
430 en opprører på tross av partiene. Så lager partiene, hver på sitt kammer,
programmer omfattende de mest forskjellige ting, alle av stor betydning for
velgerne. En sprogpost drukner i tusen andre poster. Hvor mange vil ofre
forsvaret, alderstrygden, eller fullbeskjeftigelsen - alt sammen praktiske,
livsviktige ting - for en særmening om sproget?

435

Vi ser altså, at den som stemmer ved et vanlig valg, må stemme på en
forundringspakke av saker. Det er ikke mulig å få isolert sprogsaken i denne
mangfoldighet. Jeg tror for min del, at av samtlige landets velgere har kun noen
få, om noen, stemt på sin kandidat alene på grunn av kandidatens mening om
440 sprogsaken. Man forlater ikke Arbeiderpartiet eller Høyre, fordi om man er
uenig i partiets sprogpolitikk, når man er enig i de andre livsviktige saker partiet
steller med. Derfor er henvisningen til, at vi har fått lov til å bestemme ved
Stortingsvalg ikke noe bevis for, at vi har gitt Stortinget vår fullmakt til å gjøre
som det vil i sprogsaken.

445

Og jeg vil gå et skritt lenger: Det ville være ille for landets samlede styre i en
vanskelig tid som den vi lever i, om det skulle bli nødvendig for velgerne å la et
Stortingsvalg bli til en sprogavstemning. Ved siste kommunevalg blev det i
Utsira bare valgt riksmålsfolk og det var jo bra. Men Norge er mere enn Utsira
450 og rikspolitikken idag meget mere enn sprogpolitikken. Da er det ytterst
hensynsløst av Stortinget å benytte den makt vi har gitt det av andre grunner, til
å diktere oss hvordan vi skal tale og skrive. Et anstendig Storting burde først be
om å få vite folkets mening om et så personlig spørsmål. Det ville være sant
demokrati.

455

Tilbakeblikk på historien

Hvordan er så et folk som vårt kommet opp i en så underlig og vel i verden enestående situasjon?

For å svare på det, må jeg gå tilbake i historien.

Vi kjenner alle Ibsens ord: «Firehundreårig natten ruget over abekatten». Vi vet alle om det mindreverds kompleks som er oppstått herav. La oss se i øynene at vår historie i de firehundre år før 1814 er nokså bedrøvelig, sett fra den nasjonale forfengelighets synspunkt.

Stillet overfor dette kan man reagere på en av to måter:

Man kan pynte på historien, finne syndebukker, lage unnskyldninger, idet hele snakke seg vekk fra faktum. Om det er å si, at metoden ikke bare er uverdigg, den er også usandferdig og oppløsende for karakteren.

For det må vel være klart, at hvis nordmennene hadde vært gode og dyktige nok, da hadde ikke hansater og dansker fylldt det tomrom som vi selv hadde latt oppstå i vårt land. «Ingen tid hadde behovet å gå tilgrunde» sier Carlyle, «hvis den hadde fostret menn som var store nok, vise nok og gode nok. Visdom til å se hva tiden manglet, evnen til å lede den på rette vei, det er hver tids frelse».

Men man kan også gjøre som Carl Johan. Da den svenske høyadel så ned på ham fordi han var sønn av en sølle sakfører, svarte han: «Det er bedre å være stamfar enn etterkommer». Ut fra dette kunne den norske nasjon ha sagt: «Det er sandt, at vår historie i disse firehundre år ikke er særlig gloriøs, men nu skal vi iallfall lage historie som vil huskes med glede.» Eidsvoldsverket var et tilløp til heroisk holdning for hele nasjonen. Og mange enkeltmenn, som Ibsen, Grieg og Nansen har hver for seg laget ny historie for oss alle.

Svært mange, som ikke var laget for slik heroisme, valgte den annen vei. De hadde mindremannen i seg og kunne ikke kaste ham ut. De skyldte på hanseater og dansker og senere på innflyttere, til tross for at innflytterne og deres etterkommere har skapt kanskje mere enn sin del av den senere norske historie. Jeg nevner på ny Eidsvold og Ibsen, Grieg og Nansen. Nu skulle det tas hevn over «heimedanskene».

Nu skulle disse stemples som mindremenn.

500 Sprogstriden har en rot i slike negative følelser. Omkring 1840 ble det skrevet
«Dansken i Norge er et Mærke, som er indbrændt paa Nationens Pande, for
maaske til evig Tid at minde om dens Nedværdigelse».

505 Vi har en parallell i Tyskland under alle nederlagene mot Napoleon. Friedrich
Ludwig Jahn, den såkalte «Turnvater», ville også rense det tyske språk til
nasjonal styrkelse. Han skrev: «Deutsche, fühlt wieder mit männlichem
Hochsinn den Wert einer edlen, lebendigen Sprache. Schöpfet aus ihrem nie
versiegendem Urborn, grabet die alten Quellen auf und lasset Lutetiens
«(Paris)» stehende Lache in Ruhe». Det er dels en romantisk drøm om
510 tilbakevenden til urkildene, dels en appell til hatet mot undertrykkerne. Og det
er på glosenes område en forløper for kravet om den senere så beryktede ariske
avstamning på andre områder.

Vi kjenner igjen dette i norsk sprogpolitikk. Og liksom den tyske romantikk
dominerte i vår daværende kunst, smittet den også over på vår sprogpolitikk.
515 Mere nasjonal var de sprogpoltiske idéer ikke. Men det er én forskjell: Mens
Jahns ord var rettet utad, mot dagens ytre fiende, ble forholdet hos oss at
angrepet ble rettet innad, mot oss selv og mot landsmenn. Det var en
oppfordring til borgerkrig. Så sent som ifjor skrev en «ungdomsskulemann» i
Gula Tidende «Du er ingen ekte nordmann, når du bruker det norsk-danske
520 målet i skrift og tale».

Det er for det første en liten svindel med begrepene i dette utsagn, for Seip har
påvist at det som denne «ungdomsskulemann» kaller «norsk-dansk mål» - et
økenavn på det mål han selv ikke taler - det er like norsk, det er østnorsk.
525 Utsagnet er og en forhånelse av landsmenn, som kan ha bidratt mere til Norges
historie enn «ungdomsskulemannens» meningsfeller. Det er endelig en
usympatisk appell i utsagnet, til dunkle instinkter som krever bevis for arisk
avstamning i sproget. Men det er det minst viktige. Det viktigste er, at nasjonal
reisning bygget på hat og splittelse ikke kan føre til styrke for en nasjon.

530 Jeg tror at vår største jurist, Schweigaards edle standpunkt gir større styrke. I
1832 skrev han: «Alt nationalthad er et onde, som man, hvor det av historiske
grunde har rodfestet sig, maa taale, indtil det i tidens løb forsvinder, men aldrig
forsætliggen bør vække og nære, fordi det, som fiendtligheder i det private liv, har

en forstyrrende tilbakevirkning. Man skulde mindre pukke på norskheten, men mere i gjerning bidrage til dens forædling. Hvo ønsker ikke at se en ægte national litteratur fremholdt i vor midte? Hvo erkjender ikke, at Nationen først da kommer til en fast, aandelig bestaaen, naar den kan beskue sig i sin egen virksomheds produkt?»

Det er Carl Johan-synspunktet, mannen som ser fremover uten hat. Og ut fra dette grunnsyn har Schweigaard utrettet langt mere for utviklingen av den norske nasjon enn noen sprogfanatiker, selvom han talte og skrev «norsk-dansk», som «ungdomsskulemannen» kaller det. Og på samme måte er det med Ibsen og med mange andre, blant dem de misaktede innflyttere og deres etterkommere.

Man kommer da til, at det igrunnen er rart, at sprogformen og ikke innholdet av det arbeide som utføres med det sprog vi har, skal være det nasjonale særmerke. Fra dette synspunkt sett er for eksempel Ibsens monumentale skuespill en større nasjonal bedrift, enn hvilken som helst bonderoman skrevet i et sprog «på norsk folkemåls grund».

La oss i denne forbindelse tenke på schweizerne. I Schweiz taler de sitt underlige «Schwyzer-Dütsch», men ingen schweizer føler seg trykket av å måtte lære regulært høytysk, tiltross for at schweizerne ikke er særlig glad i tyskerne. Det faller dem simpelthen ikke inn at de blir mindre av det.

Nu vil jeg uttrykkelig ha presisert, at en utvikling og fornyelse av det norske sprog dengang var ønskelig. For det første er det alltid nødvendig for ethvert sprog, for intet levende sprog står stille. For det annet var det særlig naturlig at det ville skje hos oss, fordi vi i 1814 savnet en nasjonal litteratur av betydning. Det gir jo også Schweigaard uttrykk for. Men eftersom en norsk litteratur vokste opp, var dette noe som ville komme av seg selv. Wergeland var allerede begynt med det. Det som trengtes var bare en viss veksttid.

Jeg vil også innrømme, at vi hadde tåpelige folk i overklassen, som bidro til å puste til den onde ild som snobberi og mindreverdsfølelse gir brennstoff til. Jeg tar som eksempel sorenskriveren i Kiellands «Arbeidsfolk». Han døpte om tiltalte Njædel Vatnemo til Nils Vandmo, fordi skriveren ikke ville «have Maalstrev i Protokollerne». Hvis jeg selv hadde vært i den gode Njædels sted, ville jeg nok fått en følelse i likhet med den vi hadde overfor tåpelige tyskere

575 under okkupasjonen. Men allikevel, er det grunn til å generalisere fra tåpen til alle på den andre siden?

Hva bør så disse innrømmelser lede frem til? De bør lede frem til at forstandige folk, som Shakespeare gjorde, frivillig tar opp i det bestående sprog alt det
580 verdifulle materiale de kan finne hvor som helst i landet. Og det er også blitt gjort. Enhver skrivende nordmann har gjort det og i økende tempo. Beviset finner man ved en sammenligning mellom hvilken som helst bok skrevet i 1814 og hvilken som helst bok av idag, selv den mest konservative. Forskjellen i setningsbygning, ordvalg og sprogtoner er enorm. Og alt dette er skjedd i
585 frivillighet, uten tvang og bistand av statsorganer.

En slik utvikling er ikke noe særnorsk fenomen. Man vil finne nøyaktig det samme ved tilsvarende sammenligning av tyske, engelske og franske bøker fra 1814 og av idag. Det skyldes også en demokratisering av selve skrivingen. Den er
590 ikke lenger forbeholdt et akademisk utdannet mindretall.

Ivar Aasen

Her er det nødvendig å si noen ord om Ivar Aasen. Jeg har den største aktelse for
595 denne store sprogmann og fine kunstner, og det betydningsfulle arbeide han gjorde. Mere enn noen annen har han bidratt til å skaffe hver skrivende mann råstoff til berikelse av sproget.

Man kan si at han hadde to programmer. Det ene omtaler han selv slik i en
600 artikkel «Om vort Skriftsprog»:

«Forslag. Det er ikke min Hensigt hermed at fremhæve nogen enkelt af vore Dialekter, nei, ingen saadan bør være Hovedsprog, men dette skulde være en Sammenligning af, et Grundlag for dem Alle. Til et saadant at fuldføre, skulde
605 der gjøres Ordsamlinger for enhver af Landets større Provindser, med grammatikalske Opplysninger og bestemte Ordforklaringer. Til at forfatte disse, skulde Mænd, som ei blot troede at kunde, men og virkelig kunde Almuesproget, opmuntres. Disse Ordsamlinger skulde insendes til et Selskab, opprettet af sprogkyndige Mænd, som skulde anstille Sammenligninger og gjøre
610 udvalg, og efterat saaledes Hovedsproget var bestemt, skulde dette Selskab udarbeide en fuldstændig norsk Ordbog, med tilsvarende Grammatik. Denne nye Sprogform skulde dog aldeles ikke paabydes eller paanødes; man skulde

615 opmuntre til dens Brug, men ellers lade Enhver bruge det Nye eller Gamle efter eget Godtbefindende».

Det er et program som enhver forstandig mann må være enig i og takknemlig for. Og det oppofrende slit som Aasen tok på seg for å realisere dette program er verd den største beundring.

620

Det annet er hans tilretteleggelse av landsmålet, som den fellesform eller «generalnevner», som han kalte den, for bygdemål som han utarbeidet. Dette sprog var et kunstsprog, bygget opp med utvalgte vestlandsdialakter som grunnlag, og bygget opp av en meget stor sprogkunstner. Aasens metode var
625 ikke den statistiske, som Språknemnda bruker og som forutsetter at alle former er like gode. Aasens metode var den kunstneriske, som krever et utvalg av de former som kunstnerisk sett gir det beste helhetsresultat.

«Landsmål» var det navn han selv satte på dette sitt åndsverk. Med hvilken rett
630 har da senere uoriginale personer kassert Aasens navn og isteden gitt det det pregløse og misvisende navn «nynorsk»? Og mens jeg er her: Når riksmålets tilhengere kaller sitt mål «riksmål», med hvilken rett skal da andre sette det tåpelige navn «bokmål» på sproget? Disse navnebytter hører til de forunderlige ting i norsk sprogpolitikk. De avslører selvgodheten hos dem som er ansvarlige
635 for omdøpingen.

Aasen tenkte seg at landsmålet etterhvert skulle bli det norske rikssprog, men han var kunstner nok til å innse, at tvang ikke var veien. Tvangen får epigonene ta ansvaret for. Personlig tror jeg at denne Aasens romantiske idé var dødfødt,
640 og jeg mener at utviklingen har vist det. Hans landsmål var særlig bygget på dialektene på Vestlandet, altså dialektene i de svakest befolkede deler av landet. Det var en romantisk drøm, at de sterkere befolkede landsdeler ville anta dette mål ut fra en slags nasjonal idealisme. Men et sprog er for de fleste en praktisk og hverdagslig ting og det er vanskelig å være idealist dag ut og dag inn. Aasen
645 regnet heller ikke med den sirkulasjon i befolkningen, som vår tid kjenner og som i praksis må lede til en gjensidig sproglig påvirkning, hvor flertallet har et overtak. Det har derfor vært sagt at rutebilene tar livet av landsmålet.

Men, det vil jeg uttrykkelig ha sagt: Hvis en del av nasjonen følte det slik, at den
650 ville ha landsmålet som sitt eget og når denne del maktet å frembringe, først en sprogmeister som Aasen til å forme sproget og derefter en så stolt litteratur på

dette mål som den Aasen, Vinje, Garborg og andre skapte, ja, da har denne del i frihetens navn rett til å ha og bruke dette sprog.

655

Men selvsagt har den ikke rett til å påtvinge anderledes tenkende sitt sprog. Frihet for en selv og fordragelighet mot andres frihet må gå hånd i hånd.

660

Her er det syndet fra begge sider, uten at jeg behøver å gå inn på det. Men det er alltid trist å måtte konstatere i historien, at en gruppes dumheter skal berettigede den annen gruppe til å begå de samme tåpeligheter. Det er den negative rettferdighet.

665

Konklusjonen på dette historiske avsnitt er blitt, at vi har to offisielle sprog i landet, riksmål og landsmål og det burde vi få lov til å ha i fred, hvis vi så gjerne ville det.

670

Det eneste Staten, som rettspleiens håndhever burde sørge for var, en redelig kappestrid og toleranse mellom sprogene. Det har Staten som bekjent ikke gjort. Blant annet er reglene for skoleavstemninger ikke en rettsstat verdige. De er fulle av underfundighet og skaper stadig unødige strid og bitterhet.

Statens aktivitet

675

Jeg kommer så til Statens aktivitet i sprogsaken. Jeg skal ikke si meget om de gamle rettsskrivningsreformer, som var slike reformer i egentlig betydning av ordet. For meg er det en nokså likegyldig ting om «gate» skrives med «t» eller «d», eller «Høyesterett» med «øi» eller «øy» eller med en eller to «t» er. Det er en ren konvensjon og alle vet hvordan ordet uttales.

680

Den svenske essayist Frans G. Bengtsson har forresten i et fornøyet essay, «Konsten att stava», sagt, at folket ortografisk sett kan deles i tre grupper:

685

De voksne. De har en gang med meget strev lært å stave riktig og ønsker ikke en forandring i det tilvante, fordi de bare blir forvirret av det.

Skolebarna. For dem er det i alle fall en plage å lære å stave på foreskrevet måte, enten måten nu er slik eller slik. For dem er altså måten likegyldig.

690

Og endelig lærerne. De har strevet med å lære barna stavingens kunst, men

lærerne er det efter Bengtssons mening ingen grunn til å tenke særlig på, for de er ansatt til og betalt for å lære barna en eller annen stavemåte og hvilken må være likegyldig for dem.

695

Ut fra denne vurdering kommer Bengtsson til det standpunkt som hittil har seiret i England: Minst mulig forandring i det engang innarbeidede.

700

Jeg er enig med ham, ikke minst av den grunn, at det oppstår stor uorden ved disse stadige forandringer. På engelsk er ordene: «His spelling is bad» et uttrykk for at personen ikke er riktig dannet. Målt med samme mål er de fleste nordmenn ikke dannet, for ikke mange av oss kan stave riktig. De fleste av oss bruker et sammensurium av forskjellige rettskrivninger.

705

Efter de første egentlige rettskrivningsreformers tid ser imidlertid en ny epoke dagens lys. I den begynner man under dekke av rettskrivningsreform å innføre sprogreformer. Det er en sprogreform og ingen rettskrivningsreform å innføre «gata» istedenfor «gaten». Og dette munner så ut i den giftblomst som kalles samnorsksaken. Når jeg setter navnet giftblomst på saken er grunnen den, at dens frukter idag forgifter en viktig del av nasjonens liv. Fruktene er blant annet strid i skolene, splid mellom forfatterne, usikkerhet i tale og stil og meget annet. Molière har sagt om grammatikken, at den regjerer selv regentene, men hos oss begynner regentene å ville regjere grammatikken.

710

715

Utgangspunktet for denne underlige sak er det faktum, at vi har to offisielle sprog i landet.

720

Det sies at vi ikke har råd til å fortsette med det. En slik appell til sparesansen er nokså komisk i en nasjon, som ellers ikke er særlig økonomisk. Dessuten, hvorfor skal vi være så fattige, når Schweiz har råd til å holde seg med fire offisielle sprog? Det er selvfølgelig ikke noe argument overfor Peer Gynts folk og det er da også andre og dunkle krefter som driver dette verk.

725

En kraft er visse intolerante målfanatikers frykt for at landsmålet taper og riksmålet vinner terreng. En av dem har sagt: «No må bokmålet ikkje få ro!» For ellers ville det vinne. Istedenfor å akseptere det, ut fra Ivar Aasens eget sproglige utgangspunkt, og stole på at det beste i landsmålet er udødelig og av seg selv vil gå opp i fellessproget til alles felles beste, ser de seg blind på sakens politiske side. Det forhatte riksmålet må iallfall ikke vinne formelt. Da vil de

heller at både riksmål og landsmål må bli slukt av det uhyre som samnorsken er, så har da ingen av dem vunnet over den annen.

735 En annen kraft utgår fra visse krefter i arbeiderbevegelsen. Ut fra en rent materialistisk vurdering av åndelige fenomener, fører de den økonomiske jamnstillingspolitikk over på åndslivets område. De sier at ingen skal ha lov til å tale «finere» enn andre, og «nu har vi så lenge måttet snakke som dere, nu skal dere sandelig bli nødt til å snakke som oss».

740 Av alle argumenter for samnorsk er dette det minste sympatiske. For det forutsetter igrunnen at arbeideren er og blir en proletar uten oppdrift og utviklingsmuligheter. Godt norsk er ingen klassesak, det kan enhver nordmann lære som vil det. Tranmæl er selv det beste bevis for det. Han skriver langt bedre enn de fleste såkalte borgerlige. Av hensyn til arbeideren er det ikke nødvendige
745 å sette kravene til sprog ned.

Grev Tolstoi har engang vært inne på en lignende tankegang. Han sa at klassefølelsen kunne forsvinne hvis overklassen holdt opp å vaske seg, for da vil alle lukte like vondt. Det er igrunnen en hoven holdning overfor dem som er
750 under en. Og det er å snobbe nedover. Greven og proletaren møtes i utjamningen.

En tredje kraft er simpelthen den sløvhet som en stor del av befolkningen er falt hen i og som ytrer seg i den besynderlige tro, at all utvikling ville stanse, hvis
755 Staten ikke utfolder sitt initiativ. Jeg har faktisk hørt folk si, at dersom Staten ikke hadde grepet inn ville vi fremdeles talt og skrevet som i 1814. Det er igjen et uttrykk for den åndslammelse som er en frukt av krigen, og som jeg talte om før. Vi enkelte kan ikke tenke, «der Führer denkt für uns,» «de lovlige styresmakter må bestemme det».

760 Den viktigste kraft er imidlertid den overmodige maktlyst, som preger de såkalte «styresmakter» idag. Det er også en frukt av krigen, en frukt som har vokset kraftig, fordi en materialistisk tid, uten dypere respekt for åndsverdier, har gitt den god næring. Med respekt for åndsverdier ville ingen våge å ta verktøyet fra
765 dem som har sproget som arbeidsgrunnlag, å øke avstanden mellom de unge nordmenn og våre gamle store forfattere, å påtvinge folk noe de ikke har bedt om å få.

770 For meg står dette som en unasjonal gjerning, som bare kan ende med å gjøre oss alle fattigere. Samnorsken er på åndslivets område en slags atombombe. Den ødelegger det som var, den steriliserer det som er og dreper dermed fremtiden. Bare hvis en fruktbar «abekatt» skulle overleve, kan en ny kultur bli til i fremtiden, efter uendelig strev.

775

Jeg har ikke kunnet finne noen fornuftig forklaring på, hvorfor det hele folk må underkaste seg en slik ulykke.

Språknemnda

780

Fabrikantene av denne atombombe er Språknemnda og også i nemndas tilfelle blir bomben til ved «vitskapleg granskning». Denne gransknings vitenskapelighet har riktignok fått en hård medfart fra kompetent vitenskapelig hold. Men det betyr i våre dager lite, når den har politikernes støtte. Det er lenge
785 siden 1836, da Stortinget utsatte sine forhandlinger om rikets pengevesen for å avvente den 28-årige Schweigaards avhandling herom. Utsettelsen var et uttrykk for Stortingets respekt for åndsinnnsatsen. Jeg tror ikke at en tilsvarende beslutning ville være tenkelig idag.

790 Det som undrer meg mest ved nemndas metode er dens tillit til statistikk. For statistikk kan brukes til mangt. Den berømte tyske statistiker Wagemann skrev selv en bok han kalte «Der Narrenspiegel der Statistik» og amerikaneren Darrel Huff har nylig skrevet en bok av samme art, «How to lie with Statistics». Nemndas tillit ytrer seg slik. Den foretar en opptelling av gloser. Den viser at x %
795 av folket sier f. eks. «snø», ergo må «snø» bli innført i rikssproget.

Det er en bevisførsel hvis verdi er lik null. Den overser helt rikssprogets vesen. Jeg minner atter om Schweiz, hvor befolkningen til daglig taler sitt eiendommelige «Schwyzer-Dütsch», uten at det faller dem inn å bruke dette
800 sprog skriftlig eller i ordnet tale, fra prekestol, skranke eller i parlamentet. Den overser fremfor alt den fundamentale forskjell mellom det jeg for tydelighes skyld har kalt prat på den ene side, - et prat som er høyst forskjellig i de forskjellige landsdeler og samfunnslag, men dog overalt prat, - og på den annen side ordnet høyere tale og ordnet skriftlig rikssprog. Slik høyere tale er ikke et
805 naturlig målføre for noen landsdel eller noen klasse, det er, som Aasens landsmål, et kunstsprog som må læres. Skal man først sammenholde sprogføring og ligningsbok, vil resultatet ofte bli at de som er på toppen i ligningsboken kan

810 stå lavt i sproglig rang. De som behersker den høyere tale og den skriftlige form best, vil som regel være fattige stakkarer, som forfattere, skuespillere og prester.

Det daglige prat krever en mengde ord om vær og vind, handel og jordbruk og hva det måtte være og er et rent kommunikasjonsmiddel. Det er et sprog av samme art som det vi selv bruker, når vi taler ufullkomment engelsk for å bli 815 forstått av en engelskmann. På denne måten prater vi alle hver eneste dag, og det er godt nok for de fleste av oss til daglig bruk.

Men det er dog et stivt stykke å opphøye dette prat til det nasjonale klenodium, som et ordnet rikssprog skal være. Selvom jeg prater til daglig, forsøker jeg iallfall 820 å tale i Høyesterett og jeg forsøker å skrive på lignende måte. Et rikssprog er således et ideal man strever etter å nå, et sprog som kun få kan beherske til fullkommenhet.

825 De to ting, pratet og talen, har ingenting med hverandre å gjøre utover det, at pratet kan gi materiale som ved flid og kunst kan foredles til organisk tale.

Hele grunnlaget for en forbedring av det norske sprog gjennom en politisk valgt nemnd er derfor uriktig. En slik nemnd kan, som atombomben, volde uhørte ulykker, men den kan ikke skape noe verdifullt.

830

Barna inn i politikken

Men, vil noen si: Hva med hensynet til barna? Til det er å si, at man vel ikke for barnas skyld kan behandle hele nasjonen som barn. Det ville, som en 835 amerikansk dommer sa i en lignende sak, være å brenne huset for å steke grisen.

Når vi først er inne på hensynet til barna, vil jeg også si noen ord om dette, som har vært kalt, «å trekke barna inn i politikken».

840 Dengang jeg ennu gikk på skolen, var vår norskopplæring ikke noe problem, hverken for oss, våre foreldre, våre lærere eller våre myndigheter. Hva som var norsk var klart for alle, for foreldre, lærere og myndigheter. Det var ingen meningsforskjell dem imellom. Norsk var det sprog som vår litteratur var skrevet i, som ble benyttet i tidsskrifter og aviser, som bruktes i formell tale og 845 ordnet skriftlig fremstilling. Alle var enige om at barna måtte lære slik norsk.

De senere, rene rettskrivningsreformer - endringen av «at» til «å», «gade» til «gate» o.s.v. - skapte naturligvis noen meningsforskjell om det spørsmål: Er det
850 virkelig umaken verd å rette dette? Selvom vi hadde skrevet «at» og «gade» hadde vi uttalt ordene som «å» og «gate». Men en strid om selve sproget var dette ikke, og det var heller ikke ment som det. Det var en strid om staving.

Helt anderledes ble det efter endringen av 1938, som falskelig ble presentert som
855 rettskrivningsreform, skjønt den var en rent politisk betont endring av selve sproget. Ved denne endring trakk myndighetene, som hadde satt seg det politiske mål: «Samling av de to målfører på norsk folkemåls grund», barna inn i politikken. Barna skulle som det skjer i kommunistlandene, tvinges til å være pionerer for den nye tid.

860 Myndighetene regnet med at foreldrene i Norge, ville finne seg i et slikt inngrep uten å mukke, slik foreldrene må gjøre det i kommunistlandene. Men myndighetene tok feil i det. Foreldrene protesterte, de rettet skolebøker og laget vanskeligheter. Helt ensrettet var foreldrene ennå ikke blitt. Men det var
865 skuffende at lærerne ikke støttet foreldrene. Derved skapte de avstand mellom hjem og skole.

Overfor denne uventede reaksjon lanserte så sprogpolitikerne slagordet om at «foreldrene trakk barna inn i politikken». Det er det eldgamle trikk tyven
870 bruker, å avlede interessen fra seg selv ved å skrike «Stopp tyven!»

Så har vi da fått barna som prøvekaniner for myndighetenes sprogpolitiske eksperimenter, strid mellom foreldre og skole - noe barna naturligvis med barnslig skadefryd iakttar - og meget annet. Det bevirker ganske sikkert iallfall
875 en ting: At norskopplæringen forringes, at tiden i skolen brukes til uviktige gloserettelser istedenfor til opplæring i sprogbruk og stil, med andre ord at hele norsknivået senkes.

Og alt dette for en egenmektig sprogpolitisk fantasi skyld.
880

Barna som myndighetene har trukket inn i politikken, kan bare komme ut av den igjen på en av to måter: Enten hvis foreldrene kapitulerer uten betingelser og det er uverdigg. Eller hvis hele sprogsaken kommer ut av politikken.

885 Ad den vei som myndighetene nu vandrer kan det ikke bli fred, og det norske

sprog ikke utvikles og forbedres på saklig måte.

Utvikling av sproget

890

Hvordan kan da det norske sprog utvikles og forbedres?

895

Som det alltid har skjedd, hvor man har tilstrebet kvalitet: Ved flid og kunst, utøvet av den som ved Vorherres nåde har fått evnen i den retning. Det beste eksempel gir det klassiske greske sprog. Opprinnelig var dette et sprog for bønder og sjøfolk, men de hellenske diktere, filosofer og vitenskapsmenn utviklet sproget ved selv å bruke det, slik at det kunne gi uttrykk for de vanskeligste tanker og de fineste nyanser, i en grad som verden senere neppe har sett maken til.

900

905

Det er kunstnere som Homer, Dante, Shakespeare, Luther og Goethe og deres lærvillige elever som i første rekke lager sproget. Det er ikke de politiske oppnevnte filologer og de sproglige middelhavsfarere, som utpekes av organisasjoner og departementer, fordi de representerer makt- og interessegrupper og uansett om de selv kan tale eller skrive. De oppnevnes på politisk grunnlag og gis et politisk mandat til å lage sprog.

910

915

Jeg synes det er rystende at Universitetet, forfattere og journalister ikke har forstått det. De skulle forsvart oss. Isteden har de latt seg innfange i Språknemnda og sitter nu som gisler og garantister for det politikerne vil ha igjennom. De minner om de naive folk som under krigen gikk inn i N. S. for å begrense partiets skadevirkninger og som endte med å bli medansvarlige. Det sies, at denne sammenligning er unfair og den brukes naturligvis kun for å demonstrere, at det stundom er klokere å ta en kamp for et prinsipp enn å forhandle om et kompromiss som under ingen omstendigheter er ønskelig.

920

Ser vi så på det sproglige område tilbake på den tid som er gått siden 1814, da vi ikke hadde noen norsk litteratur av betydning, da har vi ingen grunn til å skamme oss over resultatene. Vi har ingen rett til å tvile på folkets egen evne til å utvikle sproget videre eller til å tro at det må settes statsenergi inn for å oppnå resultater. Vårt lille land har klart å skaffe seg flere Nobelpriser i litteratur, enn mange av de store land har klart. Det må da også bety, at vi har evnet å utvikle et brukbart sprog. Hvordan skal vi tvile på oss selv i retning av fortsatt utvikling?

Sprogsaken ut av politikken

Vi må derfor kreve å få igjen vår frihet på det sproglige område, den frihet som Staten er iferd med å ta fra oss.

930

Sprogsaken må ut av politikken, hvor den ikke hører hjemme og hvor den bare bidrar til å forgifte oss alle. Det er ille nok med utstrakt statsdirigering på næringslivets område. På åndslivets område er det uhørt i vår tid og i et Vest-Europeisk land.

935

Hvorledes skal man så oppnå at sprogsaken kommer ut av politikken?

Jeg synes, at det burde være enkelt og at politikerne burde være sjeleglade for å bli kvitt det vepsebol som sprogstriden er blitt i norsk politikk. De har da i våre

940

dager mere enn nok å være bekymret for.

Ingen har rett til å kreve av Staten, at den skal løse alle ting for en. Men enhver har rett til å kreve, at Staten som rettsordenens håndhever gir de lover og skaper de organisasjoner som er nødvendige, for at de enkelte kan arbeide i frihet og i fordragelighet med hverandre. Språknemnda er ingen slik organisasjon, for deres forutsetning er at Staten bestemmer og ordner.

945

Jeg skal belyse min mening ved en sammenligning. Vi finner det naturlig, at vi hver på vårt sted selv får ordne med våre saker av lokal betydning. Vi vil ikke, som under eneveldet, ha statsembdsmenn til å løse dem for oss. Statens oppgave er da å gi en lov, som skaper de rettferdigst mulige former for lokalt selvstyre. Denne lov er kommuneloven. Den sier hvorledes det lokale selvstyre skal være organisert og hvorledes lovlige og bindende beslutninger skal tas. Når loven er gitt, får det bli hver lokal befolknings sak å handle innenfor de rammer loven har trukket opp.

950

955

Nu har vi to offisielle sprog her i landet og to sproggrupper, som sogner til hvert sitt av dem. Begge grupper har den nødvendige interesse for og kjærlighet til sitt sprog. Begge er mere enn villige til å stille med sitt eget.

960

Selvstyre for sprogene

Det burde da være Statens oppgave, som utenforstående rettshåndhever, å gi

965 hver av disse grupper selvstyre for hvert sitt område, å sørge for, at hver av dem
steller med sitt og avholder seg fra å blande seg opp i den annens saker. På den
måten ville man skape fred mellom dem, slik som kommuneloven skaper fred
mellom Oslo og Bærum, fordi den gir hver befolkning sitt område å stelle med.
På den måten ville hver av dem få vokse etter egen evne. På den måten ville
970 begge lære av hverandre.

Staten burde derfor gi en strengt nøytral lov som organiserte de to gruppers
selvstyre, men overlot til gruppene selv å arbeide med det som var deres oppgave.

975 Hver av gruppene burde ha sitt akademi, som fastslo hva som var korrekt
riksmål og landsmål, som utarbeidet de korrekte ordlister og gramatikker, som
godkjente de korrekte lærebøker for skolene.

Slike akademier har i Italia, Spania, Frankrike og andre land gjort et uvurderlig
980 arbeide for konsolidering og utvikling av sproget. Verdien av deres arbeide ligger
i arbeidets kontinuitet fra slektledd til slektledd, et arbeide som ledes av folk som
selv kan skrive. Mens filologene i vår forunderlige Språknemnd konstruerer et
fremtidssprog, går akademine frem på en helt annen måte. Tålmodig følger
akademiene den sprogutvikling som har funnet sted og som har festet seg i
985 litteraturen og i den formfullendte tale.

Under tilretteleggingen av de første rettskrivningsreformer kalte man i all
troskyldighet slik tale for «den dannede tale». Idag er «dannet tale» et
skjeldsord som betyr overklassetale. Men de som bruker skjeldsordet overser, at
990 «dannet tale» ikke betyr annet enn «velformet tale», som motsetning til løst
snakk. Og som før nevnt er slik «dannet tale» ingen enkelt klasses privilegium.

Akademiene kasserer de gamle ord som er gått ut av bruk, de autoriserer nye ord
fra folkemålets grund, som har løftet seg opp og bevist sin livskraft. Men - og det
995 er ytterst viktig - akademiene lager ikke som Språknemnda sprog fremover, de
konstruerer ikke, de konserverer. Hvert år lager folkesnakket nye ord. De fleste
av dem er døgnfluer, men noen kommer for å bli. Ord som «bil» og «buss» var
en gang slang. Idag er de anerkjente ord.

1000 Ethvert solid rikssprog er en konservativ innretning, ikke en revolusjonær
prosess. Men det som skapes av revolusjoner kan en gang imellom fortjene å bli
konservert, hvis det, som Tricoloren og Marseillaisen, har vist sin levedyktighet.

1005 Det er således en enorm forskjell mellom et akademi og en språknemnd.
Forskjellen ligger i rekrutteringen, i mandatet, i arbeidsmåten og i målsetningen.

Vi burde som sivilisert nasjon forlengst hatt slike akademier. Både riksmålets og
1010 Noregs Mållags tilhengere har tatt de første skritt og opprettet private
akademier, men Staten har ikke gitt dem noen offisiell status. Den har ignorert
dem, til fordel for Statens egen Språknemnd. Det er et utslag av ringeakt for
folkets egen innsats.

1015 Ut av sprogkløvingen

Men, vil man kanskje tilslutt spørre: Skal vi da aldri komme ut av
sprogkløvingen? Jeg vil svare: Hvorfor så utålmodig, hvorfor ikke overlate det til
utviklingen og til fremtidens nordmenn? Med hvilken rett vil vi være
1020 formyndere for dem, som Staten idag er det for oss?

Jeg er i enhver henseende enig med Fridtjov Sørbø når han, ifølge
Morgenbladets referat, sa på landsmøtet i Noregs Mållag: «Det haster i
virkeligheten ikke så veldig med å få slutt på sprogstriden. Målkampen skjerper
1025 den åndelige kappelyst og virker berikende på hele vårt kulturliv. Og fremfor alt
må vi vise tålmodighet overfor den store drøm om at alle nordmenn engang kan
samles i ett nasjonalt fellesskap».

Og jeg vil tilføye: Idag kan ingen si, hvorledes dette fellesskap vil se ut. Og vil vi
1030 idag konstruere det, er det sikkert at det blir en bytting. For sproget er ingen
maskin, det er snarere et levende vesen. Da birkebeinerne hadde fått et
kongsemne i den lille Håkon Håkonsson var de utålmodig over, at han vokste så
langsomt. «Jevnlig tok to birkebeinere ham imellom seg,» sier Snorre, «og halte
ham i lemmene for løiers skyld og sa at de ville gjøre ham lenger, ettersom de
1035 syntes at han vokste så sent». Håkon vokste ikke fortere for det. Og hadde de
godmodige birkebeinere vært like utålmodige som vår tids politikere og halt for
hardt, ville Håkon blitt en vanskapning.

Man må altså velge her:

1040

Enten må man som politikerne gjør idag, tvinge folket til å gjøre det politikerne

bestemmer, på et område som burde vært fredet for politikk. Da vil åndsvirksomheten opphøre, for treller lager ikke åndsverk.

1045

Eller man må ha den tillit til folket, at man organiserer dets frihet og overlater det til folket selv å utvikle sproget i frihet. Da vil sproget vokse av seg selv, som det hittil har gjort.

1050 Personlig tror jeg og håper jeg, at de to sprog, hvis de får være ifred, tilslutt vil smelte fredelig sammen. Forsåvidt kan det godt sies, at også jeg er en tilhenger av ønsket om et eneste rikssprog, men vel å merke, et rikssprog som kommer i tidens fylde. Men jeg er en motstander av et samnorsk i statsråd Bergersens fylde.

1055

Under fri sprogutvikling vil begge sprog lære av hverandre, begge vil ta opp ord fra hverandres lister. Rutebilene, befolkningens sirkulasjon og massekommunikasjonsmidler (hvis de brukes lojalt) vil bidra på naturlig måte til foreningen. Men hvordan produktet, det fremtidige norske sprog vil bli, det kan
1060 ingen si idag. Og når man ikke profeterer om det, blir man heller ikke fristet til å påskynde en utviklingstendens, som idag bare finnes i sprogprofeters hjerner.

Vi har altså et valg mellom:

1065 På den ene side frihet, fordragelighet, og naturlig utvikling, basert på tillit til hver enkelt gruppes evner.

På den annen side tvang, politiske knep, og en statsdirigert utvikling, bygget på at dette skjønner departement, Storting og Språknemnd langt bedre enn resten
1070 av det norske folk og fremfor alt bedre enn dem, som virkelig kan tale og skrive.

For meg er det ingen tvil om hvilken vei som er den verdigste for en nasjon av frie mennesker.

1075

Emner
Foredrag, Språksak

URI
<https://www.virksommeord.no/tale/sprogsaken-som-frihetsproblem>

1080